

Parkas Szabina

A POLGÁRI JOG ALAPELVEINEK ÉRVÉNYESÜLÉSE A GAZDASÁGIRÁNYÍTÁS
KORSZERŰSÍTETT RENDJÉBEN

I. Az alapelvekről általánosságban

A jogi alapelvek egy-egy jogágazat irányító eszméi, amelyek a jogágban összefoglalt jogszabályok tartalmára jellemzőek, alapvonásait tükrözik.

Szerepelhetnek a kodifikált anyagban expliciten, pl. a Ptk. 4. §. /1/ bekezdésében. Előfordulhatnak implicit, nem kifejezett formában is. Ilyenkor a jogszabályok szelleméből lehet a közöset, az alapvetőt kiemelni.

Az alapelvek nem csupán jogi nézetek. Az uralkodó osztály érdekeinek megfelelő politikai tartalommal telítve a politikai és a jogi felépítmény egységét adják.

Elméleti jelentőségük mellett gyakorlati funkciójuk is van. Ha a jogszabály értelmezése felől kétség merül fel - azt nyelvtani, logikai úton megoldani nem lehet - , akkor az alapelvek szellemében, a jogágazat szabályaival összefüggésben kell dönteni. Hézagpótló szerepükben nem jelenthetik azt, hogy a törvény más rendelkezéseivel ellentétes döntés szülessen. Alkalmazásukra csak több /három/ fokozatu, hiábavaló jogszabály keresés után kerülhet sor.

Minden jogágnak vannak saját alapelvei.

A polgári jog alapelvei e jogág két nagy személyi és gazdasági - területéhez igazodva alakultak. A személyi vonatkozásukat /1/a, 1/c/ a dolgozat témakörénél fogva nem érintem.

A polgári jog alapelvei a fentén túl két csoportra oszthatók. Az egyik a szocialista társadalom és jog egészében érvényesülő elveket tartalmazza:

- 1/a a személyi és társadalmi érdek összhangja,
- 1/b a tulajdon, különösen a társadalmi tulajdon védelme,

1/c a személy védelme,

1/d a kármegelőzés.

A másik csoport csupán a polgári jog területén érvényesül, annak sajátosságait mutatja:

2/a szükségletkielégítés,

2/b szerződési szabadság,

2/c reális teljesítés,

2/d szocialista együttműködés.

A gazdasági életet érintő, s annak jellegzetességeit tartalmazó elvek szintén több szempontból csoportosíthatók. Ezek közül egyesek tulajdonképpen a társadalmi rendünkből fakadókat fogják össze. Ezeknek az érvényesülése az 1968 január 1-én életbe lépett gazdasági mechanizmusban sem változott.

Mіндеzen alapvető kérdéseken túl a gazdasági mechanizmus a termelés mikéntjében, a forgalomban, az elosztásban és az ezek megvalósításához szükséges vállalati önállóság, a fokozott érdekelttség terén hozott sok szempontból változást.

A polgári jog - gazdasági életet érintő - alapelvei közül legfontosabb, legalapvetőbb a szükségletkielégítés elve. Nem csupán érinti, de fenntartja a társadalom alapját az elv, illetve érvényesülése, azaz maga a folyamat, aminek alapján, mint követelmény létrejött.

A szükségletkielégítés feltételez egy olyan egységet a gazdasági életben, amelynek szüksége van egy meghatározott termékre, árura. Másik eleme egy olyan "személy", aki saját szükségletén felül, vagy kimondottan piacra termel. Ha a kettőjük közötti megfelelést felismerve szerződést kötnek egymással, beszélhetünk szükségletkielégítésről.

E folyamatnak a felek számára optimális lebonyolításához lehetőségre, megengedő jogszabályra van szükség abban az irányban, hogy a felek akaratuknak /mögötte szükségletüknek/ megfelelő szerződéseket köthessenek.

Ezt biztosíthatja, s a korszerűsített gazdaságirányítási rendszerben biztosítja is a szerződési szabadság elve.

A fenti két elv tulajdonképpen fedi egymást, azonos célt szolgál. A termékforgalom területének jó részén ez így is van. Eltérésük a szerződési akarat oldaláról nézve - ennél szűkebb körben a partnerválasztás szempontjából, a tipuskényszer már

lazuló területéről - a még mindig élő szerződéskötési kötelezettségből fakad.

Dolgozatomban ezért az elsődleges szükségletkielégítés elve helyett - ami tulajdonképpen gazdasági megfogalmazás - a szerződési szabadság elvét - mint az előbbi megvalósításának jogi lehetőségeit, illetve korlátait tárgyalom viszonylag részletesen.

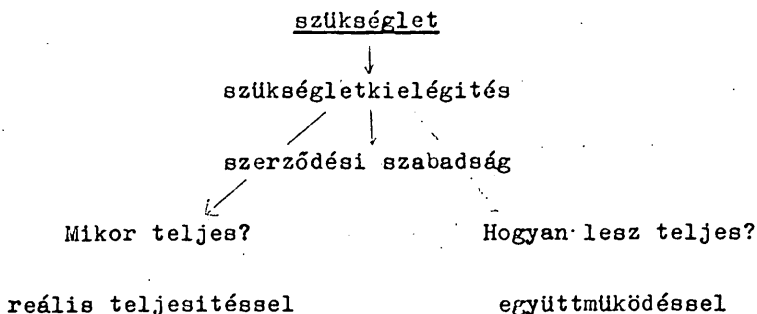
A gazdálkodáshoz kapcsolódó elvek egymással szoros összefüggésben vannak.

A megkötött szerződés önmagában semmit sem ér, tehát törekedni kell annak teljesítésére, azaz a kontraktussal elérni kívánt cél megvalósítására. E célnak pedig a szerződés szerint kell megvalósulnia, azaz reálisan.

A szerződés létrejöttének ugyanis nincs értelme, ha a mögötte álló szükségletet nem lehet fedezni, kielégíteni. Ebből adódik a reális teljesítés alapelve, mint a forgalomnak, s a benne résztvevő feleknek másik fontos kívánalma.

Míg a teljesítéshez - célhoz - a felek eljutnak, már kapcsolatban állnak egymással. Nem csupán jogi értelemben, de ténylegesen is. Segítségadás, információ-szolgáltatás köti őket. Ez természetes, hiszen mindkettőjük érdeke azt kívánja, hogy határidőre, kifogástalan termékkel történjék a teljesítés, a szükséglet kielégítése. Ily módon ezen elv is következik a szükségletkielégítés elvéből.

Látható tehát, hogy a polgári jognak e négy alapelve milyen szorosan összefonódik. Ezen túlmenően egyik a másiktól levezethető, amit vázlatosan így lehetne szemléltetni:

Dolgozatomban e négy fő alapelv érvényesülését, összefüggé-

sét vizsgálok a gazdaságirányítás új rendszerében.

II. Szerződési szabadság elve

Az 1959. évi IV. törvénynek az 1967. évi 39. sz. törvényerejű rendelettel módosított szövegében a 200. §-ának /1/ bekezdése így szól: "A szerződés tartalmát a felek szabadon állapítják meg. A szerződésekre vonatkozó rendelkezésektől egyező akarattal eltérhetnek, ha a jogszabály az eltérést nem tiltja."

Ez a szakasz az új gazdasági mechanizmus bevezetése óta kibővült szerződési szabadságot engedélyezi a forgalom körében.

A szerződési szabadság jogi fogalom, mely csupán azt jelenti, hogy jogszabály nem áll útjában a felek akaratának.

A szerződési szabadság és kiterjesztése négy nagyobb témára bontható:

- A/ akar-e szerződést kötni - ez a tulajdonképpeni szerződési szabadság,
- B/ kivel köti a szerződést - ez a partnerválasztás szabadsága,
- C/ milyen formában köti a szerződést - ez a szerződéstípus szabadsága,
- D/ milyen tartalommal köti a szerződést - itt a szabályozás diszpozitív.

A szerződési szabadság ilyen szabályozás mellett egyenlő a lehetőségek közötti választással. A vállalatok szintjén így a felelősséget a kockázatvállalás helyettesíti a döntés helyességének vonatkozásában.

A. Ilyen körülmények között maximális a lehetőség a felmerülő szükségletek optimális kielégítésére. A szerződések megkötésének egyetlen indoka, és a létrejött kapcsolat fenntartója a szükséglet. Gondolni kell azonban arra az esetre is, ha a szerződés létrehozását igénylő szükségletek a szerződéskötés után megváltoznak, a kontraktus fenntartása a megrendelő számára tovább már nem kívánatos. Ennek a helyzetnek a megoldására szolgál az elállás intézménye, amely annak ellenére, hogy célja ellentétes a szerződések megkötését elősegítő elvvel, mégis - annak tökéletesebb érvényesülése érdekében - belőle fakad.

Ha ezt a lehetőséget nem biztosítják a szerződő feleknek, létrejönnek a "felesleges" termékek, a megváltozott igény azon-

ban kielégítetlen marad.

A megrendelő pozícióját erősítő elállási jogot a 2/1970. /II.3./ Korm.sz. rendelet a 44/1967. /XI.5./ Korm.sz. rendelettel egyezően rendezi.

Felmerül a kérdés, - amelyre a gyakorlat sem adott még egyértelmű választ - hogy a meghiusulási kötbér vonatkozásában mi legyen a helyes megoldás? A megrendelőnek érdeke, hogy ez a fajta elállás ne jelentsen számára akkoravagy alig kisebb hátrányt, mint az eredeti szolgáltatás átvétele. Ellenkező esetben értelmetlenné válik gyakorlása, s megszületik a piaccal nem bíró termékek tömege.

Az elállás intézménye a megrendelő vállalatot nagyobb óvatosságra, szélesebb körű kitékintésre ösztönzi. Ugyanis minél hamarabb észleli a megváltozott körülmények okozta megváltozott szükségletet, annál kisebb kártérítést, ráfordítást kell fizetnie. Ha a szolgáltatás tárgya már elkészült, azt köteles átvenni, s így késedelmével magának okozta a legnagyobb kárt.

A szerződésnek megkötésének módjai a szerződési szabadság körében szűkültek. Nem hatályos ma már a hallgatólagosan létrejött szerződés, kifejezett akaratnyilvánítás szükséges.

A szerződési szabadság "akar-e szerződést kötni" eleme - szűk körben még ma is - a megrendelő javára korlátozott. Itt a Ptk. 199. §-át idézem: "Jogszabály szerződés kötését kötelezővé teheti." - kivételes és ideiglenes jelleggel. Ez egyenlő az államigazgatási jellegű kötöttségek szükséges mértékű megszüntetésével. Ezt a kört a 25/1967. /VIII. 20./ Korm.sz. rendelet négy igazgatási jellegű eszközzel szabályozza:

a/ Központi gazdálkodás.

Itt meg kell említeni a 11/1967. /V.13./ Korm.sz. rendelet 24. §-ának /1/ bekezdését és a 38/1967. /X.12./ Korm.sz. rendelet 12. §-ának /2/ bekezdését. Az utóbbival kapcsolatban megjegyzendő, hogy ez a kötelezettség tárgyi vonatkozásu - , mint azt a viták lezárásaként a gazdasági döntőbizottság megállapította - tehát a kiemelt építményhez kapcsolódik, nem a megrendelő személyéhez.

A központi gazdálkodás körét az Országos Anyag-és Árhivatal határozza meg.

b/ Kontingentálás, amely alapvetően kétféle:

ba/ A beszerzési kontingens, amelynek esetén a kijelölt szállító köteles a kijelölt felhasználót egy meghatározott mennyiség erejéig kielégíteni. /Ebben különbözik alapvetően az a/ pont alattitól./ A le nem kötött árumennyiséggel szabadon rendelkezik.

bb/ Az értékesítési kontingens azt a maximális mennyiséget határozza meg, amelyet értékesíteni lehet.

Az előírt mennyiséget meghatározhatja: minimálva, maximálva és pontosan.

c/ Értékesítő szerv kijelölése.

d/ Szerződésalkötési kötelezettség.

Itt is van lehetőség a szerződés módosítására, megszüntetésére. A kötelezettség kiterjed az ebbe a körbe tartozó termékek közvetlen előállításához szükséges cikkekre is.

A fent említett esetekben a hallgatólagos szerződésalkötés ma is élő, a hallgatást az ajánlat elfogadásának tekintik. /10/1966. /II.4./ Korm.sz. r. 12. §. /2/ bek./

A szerződésalkötési kötelezettség szigorúan érvényesül. A 25/1967. /VIII. 20./ Korm.sz. rendelet 8. §-ának /1/ bekezdése szerint: "A szállító, ha szerződésalkötési kötelezettség terheli, a szerződés megkötését csak akkor tagadhatja meg, ha bizonyítja, hogy a szerződés teljesítésére nem képes, vagy az sértené a népgazdaság érdekét.", de ennek ellenére a /2/ bekezdés alapján: "Ha a szállítót szerződésalkötési kötelezettség terheli, a bíróság a felek megállapodásának hiányában - amennyiben a felek közötti jogvita egyébként hatáskörébe tartozik - a szerződést a megrendelő kívánságára, vagy népgazdasági érdekből enélkül is létrehozhatja."

Az állam a szerződésalkötésre kötelezésen kívül még két eszközt vesz igénybe:

1. Tilalmak, amelyek a szocialista társadalom alapvető társadalmi érdekeit védik.
2. Engedélyhez kötés. Ez a korlátozás a legrugalmasabb módja, hisz lehetőség van a mérlegelésre.

sen alapuló döntésre. Ilyen engedélyt államigazgatási szerv ad, s e feltétel teljesülésével válik érvényessé a polgári jogi szerződés.

B. A partnerválasztás szabadsága a szerződési szabadság elvének az az eleme, amely a legkevésbé korlátozott. Egyrészt a terület, és a szektorok szerint felállított gátak megszüntetését, másrészt a szerződéskötésen kívül más együttműködési kapcsolat létesítésének lehetőségét is jelenti. Ebből eredően a szocialista szervek a kooperációk kialakításának jogával is szabadon rendelkezhetnek. Az együttműködés leggyakoribb formái az alábbiak:

társasági szerződés,
közös vállalat,
társulás,
egyesülés.

Az egyesüléssel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy létezik kényszeregyesülés is, amely azonban csak meghatározott, maximumált időtartamra hozható létre és létrehozásának módját, célját, vezetőjének kinevezését tekintve is eltér az önkéntes egyesüléstől.

A partnerválasztás jogát az A/c pont alatt említett meglehetősen ritka korlátozás gátolja a 25/1967. /VIII. 20./ Korm.sz. rendelet 5. §-a értelmében, amely bizonyos cikkek vonatkozásában kizárólagos értékesítő szervek kijelölésére biztosít lehetőséget. Minderről az Országos Anyag- és Árhivatal az illetékes minisztériumokkal együttműködve intézkedik.

C. A szerződési szabadság harmadik eleme a forma, a szerződés lényegének megjelenési formája. Hozzá kell tenni, hogy ez a "forma" a legtöbb esetben érdemi következményekkel jár.

A termékforgalom körében a felek szabadon választhatnak a típusok között:

a/ Szállítási szerződés.

Hosszabb időre szervezi a felek kapcsolatait, s így tervezési elemeket is magában foglal.

b/ Bizományi szerződés.

Alkalmazásának területe főleg külkereskedelmi relációban jelentősen növekedett.

c/ Raktári vétel.

Előnye az azonnali lebonyolítás.

Természetesen a választásnál a szerződés célját kell szem előtt tartani.

A szerződő feleknek emellett módjuk van arra is, hogy a tartalmi elemek legkedvezőbbjeit összeválogatva vegyes szerződési típust hozzanak létre.

Ezen a területen is csupán kis számu és főleg szük körü - de jelentős - a korlátozás, amelynek megjelenési formája a típuskényszer /pl. - már említett módon - külkereskedelmi forgalomban a bizományi szerződés/.

D. A tartalom a szerződés leglényegesebb eleme, ez fejezi ki célját. Itt a legjellemzőbb a szabályozásra a diszpozitivitás. A jogszabály csak akkor kel életre, ha valami módon a felek a lényeges kérdésről nem, vagy vele ellentétesen rendelkeztek. Ennek kapcsán meg kell említeni a szállítási alapfeltételeket, amelyeknek zömét már eltörölték, és a hatályosak is csupán diszpozitiv erejűek, vagyis a felek közös akaratmegegyezése alapján lehetőség van eltérésre.

A felek az új gazdasági mechanizmusban az ellenszolgáltatás, az ár vonatkozásában is meglehetősen szabad kezert kaptak.

Az 1968 előtti kizárólagos fix árak helyett, az ár kialakításának több módja alakult ki:

rögzített ár,

maximált ár,

hatósági előírások - irányelvek - figyelembevételével kialakított ár,

szabad ár.

/L.: az 56/1967./ XII. 19./ Korm. sz. rendeletet./

A termékforgalmat az Országos Anyag- és Árhivatal által a 25/1967. /VIII. 20./ Korm.sz. rendelet érvényben tartásával szabályozza évenként.

A szerződési szabadság bizonyos értelemben verseny egymás ellen, a piacért. Ebben a vonatkozásban két korlátot kellett felállítani.

Egyrészt a monopolhelyzet kialakítása ellen, mert a koncentráció csak addig a határig indokolt, amíg ezt a termelőerők gazdaságos kihasználása megkívánja; a monopolhelyzet ezen túlnove károsan befolyásolhatja a szükségletkielégítési elvet.

Külkereskedelmi szempontból hasznos lehet akkor, ha a kis

ország egybefogja apró vállalatait a tárgyaló partner felé.

A belföldi forgalomban helyes lehet, ha

a/ optimális szérianagyság mellett az egész hazai szükségletet ellátja, s exportál is,

b/ új eljárást konstruál, s ehhez kizárólagos a jogosultsága,

c/ a hiánycikkek egy csoportját állítja elő, s a szükségletet jobban fel tudja mérni.

Másrészt korlátozásra volt szükség a tisztességtelen verseny körében a jogtalan előny biztosítására irányuló manipulációk ellen, az erőfölénnyel való visszaéléssel szemben is.

A verseny említett két korlátozást igénylő területére vonatkozik a 25/1967. /VIII. 20./ Korm.sz. rendelet 9. §-ának /1/ bekezdése, amely a piac felosztását tiltja. Az árak vonatkozásában az 56/1967. /XII. 19./ Korm. sz. rendelet 18. §-a rendelkezik.

A vállalatot a tisztességtelen verseny ellen az 1923. évi V. törvénynek a Ptké. 95. §-a által hatályban tartott szakaszai védik. E törvény 1. §-a az /1/ bekezdésben a jó erkölcsbe ütközést is^a "versenyforma" kritériumává teszi. Ma - szocialista tartalommal telítődve - egyes esetekben kizárható ez a minősítés, ha az a népgazdaság érdekének megfelel, vele nem ellentétes.

A tisztességtelen verseny megállapítása sok esetben határkérdés.

Harmadik személyeket, a fogyasztókat a fentiekén túl az 1/1968. Korm. sz. rendelettel életre hívott gazdasági birság és az 1/1970. /AT. 28./ ÁH sz. állásfoglalás védi, amely a jogtalan árak útján realizálandó tisztességtelen verseny ellen jött létre.

A tisztességtelen haszon megállapításának irányelveit az 1022/1973. Korm.sz. határozat teszi közzé. Tartalmazza a tisztességtelen haszon mértékét, megállapítási módját, függetlenül a nyereségtől, s annak lététől.

A szerződési szabadság négy alapvető elemének tárgyalása során említett tilalmak és korlátozások tulajdonképpen a szerződési szabadság szocialista értelemben vett társadalmi érdekű érvényesülését védik az azzal való visszaélésekkel szemben. Különösen nagy jelentőségű ez a mai "átmeneti" korban, amikor az egyes intézményeknek a helyes, leghatékonyabb alkalmazása még teljesen nem alakulhatott ki.

III. Reális teljesítés elve

A reális teljesítés elvének tágabb felfogása szerint a szerződő felek a szerződésben foglaltak szerint kötelesek teljesíteni, vagyis az abban meghatározott módon, időben, helyen kell szolgáltatnia a kötelezettnek a szerződés tárgyát.

Szűkebb értelmezése ezen elvnek pedig az, hogy reál, azaz valóságos, természetbeni teljesítésre kötelez. Részletezve tehát:

1. a szolgáltatás tárgya pénzbeni egyenérték fizetésével nem váltható meg a kötelezett részéről, bánatpénzzel azt nem helyettesítheti;
2. a jogosult nem szabadulhat bánatpénz vagy kártalanítás felajánlásával a szerződéstől, a teljesítés el nem fogadásával szerződésszegést követ el;
3. elállásra szerződésszegés esetén is csak akkor kerülhet sor, ha a szerződés funkcióját már semmiféle módon nem tudja betölteni.

A reális teljesítés elve a gazdasági irányítás régi rendszerében meglehetősen mereven érvényesült. A szükségletkielégítés elvéhez kapcsolódva ez logikus is. Összefüggött ez azzal, hogy a szükségletek felsőbb igazgatási szervek által nyertek meghatározást, és így inkább problémát, mint megoldást jelentett az elv szűk értelmezése. A tényleges szükségletek és a terv teljesítésére szolgáló szerződés különvált, s ilyen értelemben a reális teljesítés elve a szükségletkielégítés elvétől önállósult.

Ezt a kivételek igazolják legjobban. Ugyanis, ha 1968 előtt a terv megváltozott, a reális teljesítés, mint elvárás - a megelőző célkitűzéssel együtt - automatikusan megszűnt.

A tervutasításos gazdálkodás rendszerében a reális teljesítés elvének rugalmasabb értelmezése egyébként nehézségekhez vezetett volna. Az adott helyzetben a bármelyik fél kérésére kifizetett pénzbeli egyenértékből sem tudott volna a szerződő fél az eredeti megállapodásban meghatározott terméket harmadik személytől vásárolni, mert nem álltak rendelkezésre szabad piaci készletek. Az igényelt cikket sajátmagának sem állithatta elő, az őt más irányban kötelező szerződések folytán lekötött gazdasági kapacitása miatt.

1968. január 1-től a reális teljesítés elvének kérdése egészen más módon vetődik fel. A szabad piacok, a kötött árupályák megszüntetése már elméletileg is, és a gyakorlatban szintén, lehetővé teszik az esetleg be nem teljesedett szerződésből eredő szükségletek pótlását.

Igy a reális teljesítés elve egyik oldalról gyengült - nincs erre vonatkozó kötelezés - , másfelől viszont igen határozatos erősítést kapott a tényleges szükséglet kielégítésének érdekében. S ha megnézzük, a jogi vonatkozás visszaszorulása és a gazdasági erők felduzzadása idézte ezt elő.

A reális teljesítés elvéből - éppen komoly gazdasági tartalma miatt - következik, hogy az alapjául szolgáló szerződéseket megfontoltan, felelősséggel kössék.

A megfontoltabb szerződési akarat igényelte a korábbi jog szerinti reálkontraktusoknak, a nagyobb kötöttséget jelentő konszenzuál kontraktusokká való átalakítását. Ez a szocialista szervek vonatkozásában biztosítéknak is nevezhető.

A magánszemélyek, az állampolgárok vonatkozásában ezen elv érvényesülése lényegesen eltért a szocialista szervezetek "tervszerződéseiben" való szigorú megvalósítástól. A "mérsékelt reális teljesítés elvé"-t illetően e területen az új mechanizmus sem hozott változást.

Felmerülhet a kérdés, ha a reális teljesítés elvét, amelyet a régi mechanizmus hozott létre, élő elv-e ma is?

Ma a szerződések a tényleges szükségletet szolgálják, így a teljesítés reális voltát az alapját képező kontraktus életszerűsége adja. Így tulajdonképpen értelmetlen elválasztani a szükségletkielégítés elvétől, ahhoz való kapcsolódása nagyon szoros.

A reális teljesítés elvének mégis van olyan vonatkozása, amely 1968 előtt teljesen szűk körre szorult. Ez az elállás lehetősége, amely - érthető módon - kirekedt a gazdasági életet formáló eszközök közül.

E jogintézményt a szerződési szabadság viszonylagos teljességének taglalásánál már érintettem, de ebben a viszonylatban részletesebben kell szólni róla.

Az új gazdasági rendszer szabályai az elállás körét kiterjesztették.

Nem adott viszont egyforma lehetőséget a jogalkotó a szállítási /10/1966. /II. 14./ Korm.sz. illetve a vállalkozási /44/1967. /XI.5./ Korm.sz.r./ szerződés megrendelői pozíciójában lévőknek. Az utóbbi esetben a Ptk-hoz igazodik a kérdés rendezése /35. §./:

- a/ nincs időbeli korlátja az elállásnak,
- b/ az elálló köteles megtéríteni a vállalkozó kárát.

A szállítási szerződések vonatkozásában a rendelet 23. §-ának /2/ bekezdése szerint:

- a/ a megrendelő csupán a teljesítési határidőn belül élhet az elállás jogával, és
- b/ a szállítónak költségtérítéssel tartozik, vétkesség esetén pedig a szerződésszegés egyéb szankciói lépnek be.

Érdekes a szállítási szerződéseknel a teljesítési határidő utáni, régi formájában fennmaradt reális teljesítés elve. Ugyanis ilyen esetben a megrendelőt elfogadási kötelezettség terheli, a szolgáltatást át kell vennie.

A kötelezett vonatkozásában az említett rendeletek nem hoztak újat. Ennek indoka, hogy a szabályozás a szükségletek hordozójának helyzetét kívánta erősíteni. A megrendelő szempontjából tette tehát a jogi rendezést rugalmasabbá. Így a jogosulti pozícióban lévő fél mérlegelésére van bízva, hogy a szerződésnek van-e, illetve van-e még fizetőképes keresletű háttere. S ha erre a kérdésre a válasz nemleges, akkor megvan az a joga s lehetősége, hogy a kötelmet ne hozza létre, vagy a már meglévőt felszámolja.

Összefoglalva az elmondottakat leszűrhető a következő: Mig első látásra úgy tűnik, hogy a reális teljesítés elve a szükségletek kielégítésének felszabadulásával erősödik, - mint jogelv - valójában abba szinte beleolvadva jelentősen gyengül.

Mindez természetes, hiszen - a régi értelemben vett - reális teljesítésre nyilvánvalóan kevésbé van szükség. Ma, amikor az elállás folytán "sértett" félnek lehetősége van arra, hogy a kártérítés illetve a pénzübeni egyenérték összegén, az immár

nem teljesen lekötött piacról beszerezze a szükségletének kielégítésére hivatott árut, vagy adott esetben azt önmaga állítsa elő /hiszen saját terve alapján termel/, az elv értelmének módosulása kézenfekvő.

IV. Szocialista együttműködés

A szerződési viszony a szocialista polgári jogban is az árutulajdonosok kapcsolata. Olyan árutulajdonosoké, akiket a szerződésen kívül is a szocialista társadalomra alapvetően jellemző érdekegység kapcsol össze, amely érdekegységből a polgári jog egész területére vonatkozó együttműködési kötelezettség fakad.

Mindenekelőtt meg kell jegyezni, hogy a szocialista együttműködés elve érvényesülésének két fő területe van. A már megkötött szerződésen belüli együttműködés és a szerződéses viszonyban nem álló alanyok együttműködése.

A szerződéses együttműködés az 1968 január 1-től bevezetett gazdasági rendszerben sem változott lényegesen, csupán az újonnan megjelenő jogszabályok rónak konkrét kötelezettséget az egyes szerződésekben résztvevő felekre.

Az együttműködés területei röviden tehát az alábbiak:

Érvényesülnie kell az elvnek a szerződés megkötésekor, lebonyolításakor, mindig az adott helyzetben elvárható módon. Szerződésszegésnek lehet minősíteni azt a magatartást is, ha a fél az együttműködési kötelezettségét szegi meg, ugyanis a szerződő partner számára nemcsak a végeredmény lényeges, hanem a folyamat is, amelynek során a kötelezett létrehozza a szerződés tárgyát. A termelési folyamatnak a jogosulthoz való közelkerülését társadalmi érdek indokolja, s a jogalkotó így adott erre lehetőséget.

Hozzá tartozik az elvhez az is, hogy a jogosult éljen azokkal a jogaival, amelyek megkönnyítik a kötelezett helyzetét, továbbá a teljesítést.

A Ptk. 4. §-a /2/ bekezdésének második mondata szerint a fentieket a jogok rendeltetésszerű gyakorlásával kell megvalósítani.

Az új gazdaságirányítási rendszerben abból az alapvető

változásból, hogy a piaci kapcsolatok erősebben dominálnak, logikusan következne, hogy az együttműködés elvének szerződésen kívüli érvényesülési területe szűkül, az elv jelentősége csökken; az eddig azonos tulajdonforma talaján azonos típusu tervek szerint termelő vállalatok most a "nagy lehetőségek" láttán egymás ellen fordulnak, s így kezdik el, illetve alakítják ki a piaci versenyt a szerződési szabadság felhasználásával.

A valóságban ez - hasonlóan a reális teljesítésnél tapasztaltakhoz - nem így alakult. A gazdasági körülmények éppen ellentétes, az elv erősödését jelző tendenciát mutatnak.

A régi rendszerben ennek az elvnek az érvényesülési lehetősége minimális volt, hiszen nem volt érdekelkülönültség.

Az igazgatási jellegű szabályozás is törekedett biztosítani az összhangot. A feladatok aprólékos szétosztásával tulajdonképpen már azok elvégzése során létre kellett jönnie az együttműködésnek, amely természetesen csak technikai értelemben azonos a maival.

Az új mechanizmusban is megmarad a tulajdonviszonyokon alapuló érdekezésszerűség. A vállalati önállóság növekedésével azonban a lehetőségek és a veszélyek is jóval nagyobbak. Ezt ellensúlyozhatja - , és ez kell is - az azóta jóval magasabb szintre emelkedett szocialista tudat.

Az így együttműködő szocialista termelőegységek között szoros és feltétlenül szükséges összhang jön létre, szemben állva más termelő csoportokkal, más vállalatokkal.

Ez viszont nem zárja ki a kooperáló csoporton belüli ellentétek lehetőségét.

Az együttműködés a nagy lehetőségek mellett veszélyt is rejt magában a népgazdaság számára. Fel lehet használni ugyanis a szocialista szemlélettel ellentétes módon is, megsértve a Ptk. 4. §-a /2/ bekezdésének első mondatában foglaltakat. Ennek a jogsértésnek a megakadályozására, kizárására jöttek létre azok a monopolhelyzetet és tisztességtelen versenyt tiltó szabályanyagok, amelyeket az előző részben ismertettem.

Az együttműködési megállapodásokban is lehetnek olyan elemek, amelyek népgazdasági szinten káros hatásúak. Az új szabályozás meg is adja a jogot az illetékes miniszternek a közbelépésre, illetőleg az "együttműködés" megszüntetésére.

Látható, hogy a Ptk. 4. §-a a szerződési viszonyban nem álló felekre is irányadó, általános együttműködési szabályt tartalmaz. A bírósági gyakorlat nem alkalmas, és nem is lehet alkalmas arra, hogy a szóban forgó elég bonyolult kapcsolatokra közvetlen hatást gyakoroljon.

A Pp. 371. §-ának /1/ bekezdésében a felek eljárásjogi vonatkozású együttműködése nyert jogszabályi szintre emelést, - a gazdasági pert megelőzően egymásközi levélváltással az álláspontok tisztázása - , de ezt sem tudja a kívánt mértékben megvalósítani a gyakorlat.

A nehézségek magyarázata, hogy a vállalatok kívánatos szerződésen kívüli szocialista együttműködésére vonatkozóan nincs közvetlen jogszabály.

Ezen elvnek az érvényesülése kizárólag a gazdasági "rászorítotttság", kényszer, a tényleges forgalmi kapcsolatok lebonyolításához szükséges szervezethez követhetménye.

Igy merült fel az a most már lassan igényé váló gondolat, hogy az együttműködés területét szabályozni kell.

Az együttműködési kapcsolatok rendezésének Móry László "Az együttműködési szerződés" c. cikkében három általa elképzelt formáját vázolja fel:

1. Az együttműködés egyik résztvevője a többi, kooperáló partnerrel külön-külön kétoldalú szerződéseket köt.

Tartalmazniuk kell ezeknek a szerzéseknek az együttműködés körét, feltételeit, módjait. A többi szerződő fél összehangolása az ő feladata. A többiek ezen szerződés alapján nem állnak jogviszonyban egymással.

Hibája, hogy az egészet képező kapcsolatokat mesterségesen szétválasztja. Így az eredeti cél, az együttműködés is szűk körű. Mindezek mellett az "irányító" vállalatra nagy felelősséggel járó terhet is ró.

2. A másik forma a társasági szerződéssel létrehozott egyesülés. Akkor van helye, ha a partnerek tevékenységüket szorosan akarják összekapcsolni.

Móry László két ellenvetést hoz rögtön: a/ annak ellenére, hogy céljuk közös, gazdasági érdekeik csak részben közös;

b/ e forma elsődleges rendeltetése, hogy a tagok külső kapcsolatait rendezze, holott itt a belső együttműködésre kell a fő hangsúlyt fektetni.

3. Harmadik lehetőség a többalanyu szerződés kötése. Ez a kapcsolat egészét foglalja magában. Az alanyok korlátlan számban vehetnek részt benne. A kötelelem tárgya itt az együttműködés, ez a cél legtágabb meghatározása.

E kooperációnak nem feltétlenül kell kiterjednie az egész folyamatra, kapcsolódhat a munka egy fázisához is.

A felek beléphetnek a meglévő együttműködésbe is, azzal a természetes feltétellel, hogy az eddig fennálló szabályokat magukra kötelezőnek elismerik.

Előnye, hogy e kapcsolatokat ténylegességüknek megfelelően szabályozza.

Nem lehet pontosan elhatárolni e szerződésben a jogosultakat a kötelezettektől. Mégis a sokrétű kapcsolatok rendszerezése a konkrét kötelezések alapján a következő:

kétoldalú - /A. vállalkozik B. vonatkozásában/,
több oldalú - /A. és B. vállalkoznak C. felé/,
közösségi - /mindegyik fél kötelessége a többivel szemben/.

A szerződésnek természetesen tartalmaznia kell szankciót, amelynek arra kell hatnia, hogy a kifelé megtörtént szerződésszegés ne csak a negatív magatartás tanusítóját sujtsa, hanem annak elhárítása az egész kollektiva érdeke legyen.

A belső szerződésszegés is már előre meghatározott szankciót kell, hogy maga után vonjon. Mivel egy jellegzetesen szocialista tartalmu elv megsértéséről van szó, esetleg elsősorban erkölcsi jellegű elítélés is elegendő lehet kisebb súlyú szerződésszegés esetén.

Ezek a szerződések nem pótolnák természetesen az egyébként gazdaságilag szükséges termelési stb. tevékenység lebonyolításához szükséges kontraktusokat.

Szerintem is a harmadik megoldás a ma elképzelhető legmegfelelőbb formája a rendezésnek. Ad, illetve hogy szabadságot a feleknek és mégis létrehozza az egymásközti kooperációt. Ennek keretében bizonyos normákat meg kell szabnia a jogalkotónak,

hogy szabadon hagyott "kényes" kérdések ne maradjanak. Ezek a szerződéstípus feltétlen kellékei lennének.

A vállalatok és ilyen módon kialakított csoportok vonatkozásán tulmenőleg az ilyen típusu szerződés az egész népgazdaság számára optimális. Az ilyen alapokon álló, szankciókkal bíró szervezett együttműködés nem vitásan igen hatékony lehet. /Ellentétes szempontu gondolatokat vet fel viszont Eörsi Gyula./

V. Az alapelvek perspektívája

A szerződések sorsa és jellemzői szoros összefüggésben vannak az áruviszonyokkal.

A gazdasági élet kapcsolatai nem realizálhatók sokáig adminisztratív uton. Csak a szerződő felek szabad elhatározásából létrehozott, a felek egyenjoguságán alapuló szerződésekkel lehet hatékonyan kielégíteni a szükségleteket. Mégpedig úgy, hogy ezen szükségletok változatos tartalmához a legmegfelelőbb formák választhatók.

Az alapelvek érvényesülése perspektivikusan szélesedik. Különösen, ha a ma még élő korlátok is elmosódnak, megszűnnek. Ez a természetszerű, hiszen ha a részletező, továbbá a kogens szabályok számbelileg csökkennek, az átfogóbb, általánosabb szerepe automatikusan nő. Különösen akkor, - mint jelen esetben is, - ha ezek tartalma összhangban van a forgalom általános kívánalmával, betartása érdeke maguknak a szerződő feleknek.

Az alapelvek mindenkori megvalósulásán így tehát lemérhető a társadalom, a gazdálkodás fejlettségi foka, stádiuma, mert az elvek mindig tükrözik az őket életre hívó és életben tartó gazdasági hátteret. Ugyanis minél fejlettebb egy társadalom, annál kevesebb imperatív és kogens szabály kell természetes létének, forgalmának szabályozásához.

Irodalomjegyzék

- Dr. Benedek Károly: A polgári jog legfontosabb alapelvei /Jogtudományi Közlöny 1964. 12. sz./
- Dr. Boytha György: Az elállás intézménye jogunkban. /Jogtudományi Közlöny 1967. 422 l./
- Dr. Eörsi Gyula: A gazdaságirányítás új rendszerére áttérés jogáról. /Bp. 1968./
- Dr. Eörsi Gyula: A reális teljesítés elve. /Jogtudományi Közlöny 1968. 7-8. sz./
- Dr. Krémer Miklós: A tisztességtelen versenyről. /Magyar Jog 1970. 5.sz./
- Dr. Móry László: Az együttműködési szerződés. /Jogtudományi Közlöny 1967. 12. sz./
- Dr. Kemenes Béla: A szerződések szabályozásának elvi kérdései a Polgári Törvénykönyvben. Acta Juridica et Politica. Szeged. 1961.